

Володимир Винниченко

ЗАПИСКИ
КИРПАТОГО
МЕФІСТОФЕЛЯ

Роман

Київ
"ЗНАННЯ"

Врозчинене вікно потягає розталою корою дерева й кислим вогким духом водянистого, весняного снігу, що ріденько чвакає під ногами. Табачний дим, розділений течією повітря, незадоволено клублячись, розріджується. Чути, як дзвонять у Софійському соборі великопосним, задумливим дзвоном. Там, у Соборі, тихо тріскотять свічки, пахтить вільгостю стін, під банею високо вгорі лунає монотонний голос дядька.

Весна — паскудний час, неспокійний, розхристаний, безглуздий. Вечорами тільки й можна робити, що грати в карти. Тут, принаймні, знаєш, у чому річ. За одну ніч гри можеш пізнати все минуле й майбутнє своїх партнерів.

Ось Карачапov, він здатний схопити людину, що попала в скрутне становище, взяти її за горло й душити доти, поки ні копійки не лишиться у неї. Робитиме це серйозно, з діловитою пикою, мовчки, строго, поважно.

Клапан — боягуз, хапа дрібничками. Схопивши, озирється, біжить у куточок і там наминає свій маслачок. Окрім маслачків, ні про що не мріє.

Сосницький гасає в різні боки. Коли ведеться йому, може кинутись у воду і, ризикуючи життям, рятувати другого. Коли погано з ним, — може підставити ніжку приятелеві і знаходити для себе сатисфакцію в біді його.

Мені приємно заманити чоловіка на саму гору й зіпхнути його вниз. І той момент, коли в очах, поширених надією й захватом, блискає жах — є найкращий. Приємно, коли увага застигає, й ти обережно, м'яко повертаєш його в той бік, який тобі потрібний. А він усміхається й гадає, що сам іде, "сам іде"! От за це ще можна багато дати: коли ти так запанував над ним, що він уже й не помічає того.

Сосницький бере в мене вже шосту сотню. Він більше не хоче ризикувати. Тепер він гратиме з розумом. Банк нароста. Це вже справжня гора. Але Сосницький по камінчику, як Клапан, довбає і з усіх сил тримає себе, щоб не кинутись на неї з криком "ура"! Він, недбало розсівшись, ставить малесенькі ставки, — його не обходить гора. Мене ж тягне вивести його на неї.

— Ну, Сосницький, давай у кумпанії? Га?

— Ні, мерсі.

— Що, волієш по гривеничку зароблять? Розсудливо. Катай, серденько, катай, принесеш діткам гостинчика. Ну, кинь дурниці! Удвох же, кажу тобі. Ну-бо!

Сосницький раптом плигає:

— Давай, кат його мамі! Скільки там? Карачапов, бережіться!

Він сідає рівніше, зачісує обома руками жовту гриву й гула рукою по столі. Він от-от на самісінькій горі. Тоді я замислююсь і кажу:

— Ні, здається, момент не дуже добрий; треба, мабуть, подождати.

— Що?! Ждати? Чого?!

— Кращого моменту. Тепер не можна.

— Ех, ти, боягуз! Сам іду!

— Як хочеш, не раджу.

— Начхав я на твою раду. Скільки в банку?

Він сам іде!

А побіч, за столом із закусками, сидить оцей обгризений Нечипоренко. Немов не помічаючи сам, часом

бере вилкою то гриб, то шматочок ковбаси, і їсть. А щелепи йому десь аж корчить і хочеться кинутись, виючи, на їжу й обома руками пхати її в себе, сопучи та здригуючись від насолоди.

Іноді він підходить до нас і дивиться на сотняні папірці, які ми пересуваємо один до одного. На його синюватих, голодних губах грає запобіглива і в той же час вибачлива посмішка старого ідейного інтелігента. І весь вигляд у нього старий, ідейно-інтелігентний: скудовчена, мишачого кольору, кучерявенька борідка; попелясті пасмочки волосся на висках і потилиці; неохайний, обшарпаний піджачок та вишивана сорочка з якоюсь стьожкою, замість краватки; на ногах короткі штани, з-під котрих видно руді халяви чобіт, які тепер ще носять, здається, тільки батюшки. Серед нас, серед наших ретельно поголених облич, бездоганних комірців, строго вигладжених бриж на штанях, лакованих черевиків, він робить враження не то псаломщика, не то прикажчика з економії. І здається, що він сидить тут для того, щоби дочекатись, коли пан увільниться й дасть йому інструкції. Тоді він візьме свій клуночок, що лежить десь у кухні, суковату палицю й пішечки почимчикує на вокзал, жаліючи п'ятака на трамвай.

А колись же він царював на мітингах, і ця скудовчена борідка, ці пасмочки на потилиці викликали повагу. Неохайність і вбогість одягу були потрібні, необхідні. Колись робітники на пам'ять учили прокламації, написані цією рукою, що тепер так несміло і злодійкувато посилає в рот на виделці смачні гриби.

Він чекає на мене. Я сказав, що можу добути йому роботу. У нього дома "жіночка та двійко маленьких", як він із грайливою усмішечкою довів до моєї відомості й, мабуть, обливаючись соромом за цю усмішку. Вже два тижні, як вони прибули з заслання, а він ніде не може знайти роботи. Так-так, я запропоную йому роботу.

Коли Сосницький зривається з гори й потім понуро сидить, мені стає нудно. Ми граємо цілу добу. Це може остогидіти.

Я закидаю руку назад, беру зі столика телефонну трубку й викликаю Соню, не перестаючи грати. На Сосницького я не дивлюсь, але бачу, як його рухи стають важкими та занадто рівними, — так буває з людиною, яка пильно слухає і в той же час щось робить.

— Соня? Здорова! Так, це я... Нешвидко. А втім не знаю. Твій чоловік програє, а я виграю. Йому в коханні ведеться, а мені ні. Але це давно вже відомо... Сосницький, твоя жінка питає, коли ти прийдеш додому?

— Сподіваюсь, сьогодні.

— Сподівається, сьогодні. А я прийду зараз. Даси мені чаю? Чудесно. Ну, поки-що бувай!

Кладу трубку й заявляю:

— Панове! Ставлю всю виграну плюс свою сотню. Чи виграю, чи програю, йду. Отже, моя ставка... вісімсот. Ви тримаєте, Карачапov?

Карачапov жмурить око від диму цигарки і здає карти. Його обличчя киргизьке, смугляве, з полиском, неначе погано почищене ваксою, непорушне й серйозне. Це значить, що в ньому гарчить жадність. Йому хочеться загребти мої гроші. Вузькі, пукаті, прикриті млявими повіками очі дивляться в стіл.

Сосницький потягається і протяжно позіхає, занадто широко, як мені здається, розтягаючи свій масний, великий рот. Він хоче показати, що все йде як слід. Добре.

Я виграю.

— Бачиш, Дмитре, як треба грати? Ну, будьте, мої панове!

В передпокою, одягаючись, я дивлюсь у дзеркало. Поруч зо мною стоїть Нечипоренко, і в дзеркалі мені видно, що я на цілу голову вищий од нього. Він короткий, кущий, з круглою головою; я — довгий, чорний, з довгастим лицем, гострою борідкою й густими бровима, схожими на

дві лахматі гусені. Ніс у мене не кирпатий, а качиний, широкий і плескуватий на кінці, з довгими ніздрями. За все лице й постать мене називають Мефістофелем, а за ніс — Кирпатим Мефістофелем.

Нечипоренко натяга поганеньке, кремового кольору, пальтечко, підіймає комір і чекає на мене, тримаючи в руці круглу шапку рудого, собачого кольору. Коли я одягаю циліндра, що довгою строгою смугою відбиває світло електрики, я видаюся велетнем поруч із Нечипоренком.

— А вам не було занадто тепло в Сибіру в цьому пальті? — киваю я Нечипоренкові на його легесеньке пальто, натягаючи рукавички.

Нечипоренко знов не то вихиляється, не то потягається і, сміючись, говорить:

— Е, там у мене шубка була! Тут треба було трошки, тее-то як його, заставити, значиться...

Він любить називати деякі речі зменшеним ім'ям: шубка, жіночка, діточки, грошенята.

На вулиці запах весни чується дразливо-гостро. Над бульваром повисла безвуха, лиса голова місяця й розгублено посміхається. Тополі, як два ряди величезних віників, стоять непорушно. Крізь прозорі вершечки їх видно блакитно-сріблясті хмаринки. Внизу під тополями бренять балабайки, й хіхікають незримі парочки. Побіч тротуару дзюркотить вода, а на бруку ще лежить брудний, потовчений сніг, подібний до шоколадної халви.

— Так-так, от уже й весна!.. — зітхає Нечипоренко.

Я почуваю, що він це говорить тільки для того, щоб почати розмову про роботу.

Я переходжу на бульвар і сідаю на лавочку, нічого не кажучи Нечипоренкові й не питаючи його, чи хоче він сидіти.

— Атож, атож, весна, — кажу я. — Чудесна пора. А пам'ятаєте, як ми колись у таку пору революцію “пущали”? Так-так. Ну, так, значиться, роботу? Чудесно, можна.

Це можна, можна. Що ж ми вам придумаємо? Тільки от що, голубчику: я вже з вас наперед візьму слово, що ви триматимете в секреті нашу розмову. Діло наше, знаєте, професіональне, адвокатське. Людина ви, я знаю, конспіративна, але попередити треба.

Місяць одсунувся до будинків і звідти дивиться мені в лице. Пахне мокрими кущами та торішнім листям. Голова горить од безсонної ночі. Соня чекає на мене. Тепер іще нема восьмої, значить, Андрійко ще не спить.

— Я не розумію... А втім даю, розуміється, слово.

— От і добре. Значить, даєте. Ну от. А роботу поки-що ми вам примудруємо таку. Часово, звичайна річ, так, щоб перебитись. Знання ніякого не треба. Так би мовити, дипломатичного характеру. Треба, розумієте, поїхати в один город і вмовити одного чоловіка, що абсолютної істини на світі немає, і що світ є не що інше, як тільки наша уява. Простішими словами, дорогий мій, треба, щоб цей чоловічок змалював на суді деякі речі так, як ми їх уявляємо собі. А щоби це легше було зробити йому, ви допоможете йому. Це все ж таки праця, — направляти свою уяву в іншому напрямі. А кожна праця оплачується. Агітатор із вас добрий, і вам це легко буде зробити. Як ви на це, га?

— Себто, як же це?!

— Що саме? Ви про віщо?

Нема нічого більш зворушливого, як оця настовбурченість чесноти. З самого початку свого падіння.

— Ні, ви це серйозно?!

— Цілком серйозно, голубе. А що таке? Можете взяти на себе це доручення?

Нечипоренко раптом поривчасто підводиться й говорить поважним, колишнім своїм тоном, тим самим, яким колись давав мені прикази у справах організації.

— Слухайте, товаришу Антоне (мене, в дійсності, звуть Яковом), — коли це жарт, то я знаходжу, що він досить дурний. Коли ж серйозно, то... то...

Він не знаходить слова, яке відповідало б його почуванням.

— Та що таке, любчику? Які жарти? Цілком серйозно. Ага, я ще забув сказати: гонорар вам я можу запропонувати триста карбованців за вдатне виконання і сто за невдатне. Видатки, звичайно, на мій кошт, їхати, якомога, швидше.

Триста карбованців для чесноти при голодних очах і діточках — це поважний удар їй. Нечипоренко посміхається.

— Одначе, цього я не сподівався. Чого-чого, а цього не сподівався навіть од вас.

— Ну, голубчику, я не маю часу. Ви подумайте і приходьте з відповіддю. Тільки швидше. Бувайте!

Я встаю і злегка підіймаю циліндра.

— Здорово! — з непорозумінням говорить Нечипоренко. Він одсуває свою собачу шапку на потилицю й невідривно дивиться на мене. Я хитаю головою й іду вгору бульваром. На лавах, по тім боці, що в затінку, кудочаться темними купками людські постаті. Я згадую, що сьогодні неділя.

Іду довго, але кроків за собою не чую. Нечипоренко стоїть на місці чи, напнувши шапку по самі очі, спішить до своєї “жіночки” швидше розказати про все, що чула й бачила його чесна душа.

Андрійко сидить у їдальні за столом і, схиляючи голову то на праве плече, то на ліве, поклавши язика на верхню губу, розмальовує кольоровими олівцями якийсь краєвид.

Соня лежить у кріслі-гойдалці й читає. Побачивши мене, вона спокійно пускає книгу на коліна й питає:

— Чай питимеш?

Андрійко робить останній штрих, схоплюється й підбігає до мене. Я почувую, як м'якнуть мені ноги від його дотиків. Підхоплюю його під пахви й високо підношу

догори. Руки мої чують ніжну теплоту його тіла, й мені знову здається, що я злитий з ним, і що відірватись од нього буде для мене фізично боляче.

— Вище, дядю Яша, вище! — кричить згори Андрійко і здійсмає руки, намагаючись дістати до стелі.

— Ти його упустиш... — сухо кидає Соня.

— Дядю Яша, ще, ще трошки!

Але я спускаю його на землю й, держучи за руку, сідаю за стіл.

— Ну, як справи, малий?

— Та нічогенько. А в одного хлопчика сьогодні знайшли табак у кишені. Второкласник. Його виженуть. Глупо за таку дурницю виключати хлопчину. Правда, дядю Яша?

Я боюсь, що на моїм лиці занадто виразно помітно моє почування й, посміхаючись, кажу:

— А звичайно, звичайно. Чорт зна, що таке!

— Ей, дядю, ти знову смієшся! Я не хочу. Я з тобою серйозно, а ти... Коли я буду у другому класі, я теж куритиму!

— А тепер не куриш?

— Тепер іще рано, — поважно говорить він.

Так, він викапана мати. Ті ж самі блакитнувато-сірі очі, тільки не такі сухі та жорсткі, те ж саме пукате, як бік чайника, чоло, гостре підборіддя, біляве, невитке волосся. Ніс неправильний. І сьогодні мені здається, що в ньому є щось качине, плескувате. Глибоке хвилювання та ніжність обхоплюють мене.

Я кашляю, закурюю й кажу Соні:

— Ти дуже сердишся?

— За віщо? — байдуже кидає вона, тримаючи руку на краї самовара. Потім закручує його й підсуває мені склянку міцного чаю, такого, який я люблю.

— Ну, за віщо... Але, бачиш, нема гірше, як грати у своїй кумпанії. Все дають один одному відігратися. Та так тягнеться доти, поки всі не потомляться...